

TÜRKMENLER VE KÜRTLER ARASINDA BEKTÂŞÎ GELENEĞİ VE BAŞLICA TEMSİLCİLERİ: IRAK ÖRNEĞİ

Abdulcebbar KAVAK*

Öz

Irak pek çok kültür ve medeniyetin izlerini taşıyan zengin bir toplumsal yapıya sahiptir. Bu bölge çok sayıda din, mezhep ve tarikatın faaliyetlerine sahne olmuştur. Irak'taki tasavvufî hareketler içinde günümüze kadar varlığını sürdürebilenlerden biri de Bektâşîlik'tir. Büyük çoğunluğu Irak'ın kuzeyinde yer alan Musul, Erbil, Kerkük ve Süleymaniye şehirlerinde yaşayan Bektâşîlerin bir kısmı da başkent Bağdat'ta yaşamaktadırlar. Bektâşîliğin yayıldığı alanlar, genelde Türkmen ve Kürt aşiretlerinin yerleşik olduğu bölgelerdir. Şebek, Sarelu ve Kâkaî gibi topluluklar içinde yaşatılan Bektâşî geleneği, Anadolu'daki Bektâşîlikle örtüşmektedir. Irak'ta Bektâşî kültürünü yaşatan tekkeler arasında Bağdat'ta Hızır İlyas Tekkesi, Baba Gurgur Tekkesi, Kerbelâ'da Dedeler Tekkesi, Nefef'te Bektâşî Tekkesi ve Kerkük'teki tekkeler sayılabilir. Kerkük tekkeler konusunda Irak'taki şehirler arasında daha zengin bir altyapıya sahiptir. Kerkük merkezi ile bazı ilçelerinde kurulan tekkeler, Bektâşî geleneğinin uzun yıllar Türkmen aşiretleri arasında yaşatılmasında önemli rol üstlenmiştir. Irak'taki başlıca temsilcileri arasında

* Doç. Dr., Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Tasavvuf Anabilim Dalı, akavak@agri.edu.tr, orcid.org/0000-0002-1846-5493.

Sultan Sahnâk, Baba Gurgur, Şeyh Hasan Berzencî, Dede Cafer ve Hicri Dede yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler:

Tasavvuf, Irak, Türkmenler, Kürtler, Bektâşî Geleneği

*THE BAKTASHI TRADITION AMONG TURKMANS AND
KURDS AND MAIN REPRESENTATIVES: THE SAMPLE OF
IRAQ*

Abstract

Iraq has a rich social structure bearing the traces of many cultures and civilizations. This region has been the scene of many religious, sectarian and sufi order activities. One of the mystical movements in Iraq that can survive to day existence is Baktashiyya. A large part of the Baktashi people living in the cities of Mosul, Arbil, Kirkuk and Sulaimaniya, wich are located in the nort of Iraq, part of them live in the capital Baghdad. The areas where Baktashiyya spreads are the reğions where Turkman and Kurdish tribes are inhabited in general. The Baktashi tradition that has survived in communities such as Şabak, Sareli and Kakaî overlaps with Baktashiyya in Anatolia. Among the lodges that have survived the Bektashi culture in Iraq are the Khıdır İlyas Lodge in Baghdad, the Baba Gurgur Lodge, the Dede Lodge in Karbala, the Bektashi Lodge in Najaf and the many lodges in Kirkuk. Kirkuk has a richer infrastructure among İraqi cities in terms of lodges. The dervish lodges established in Kirkuk center and some districts played an important role in keeping the Bektashi tradition among the Turkoman tribes for many years. Among the main represantatives in Iraq are the Sultan Sahak, Baba Gurgur, Sheikh Hasan Barzanji, Dede Jafer and Hijri Dede.

Keywords:

Mysticism, Iraq, Turkmans, Kurds, Bakhtashi Tradition

GİRİŞ

İslâm dünyasında Bektâşî geleneği coğrafi, toplumsal ve siyasî açıdan bazı farklılıklar arz etse de kullanılan sembol ve ritüeller açısından aynı olmuştur. Bektâşîler, Osmanlı döneminde büyük İslâm toplumunun gayr-i sünnî üyeleri olarak aynı çatı altında yaşamışlardır. Bu nedenle durumları Irak'ta da farklı olmamıştır. Hatta İslâm dünyasının pek çok bölgesine göre dinî, etnik ve mezhebi çeşitliliğin daha fazla olması, Irak'ta yaşayan Bektaşî

mensuplarının inançlarını sürdürmeleri açısından daha müsait bir toplumsal zemin oluşturmuştur.

Irak'ta nüfusun %60'ını oluşturan Arapları %20 oranındaki nüfuslarıyla Kürtler ve % 12'lik nüfus oranıyla da Türkmenler takip etmektedir.¹ Nüfuslarının büyük çoğunluğu Irak'ın kuzeyindeki şehirlerde bulunan Türkmenler ve Kürtler, Irak nüfusunun yaklaşık üçte birini oluşturmaktadırlar. Irak'ta yaşayan Bektaşî nüfusu hakkında ise elimizde istatistikî bir bilgi bulunmamaktadır.

Türkmenlerin Irak'taki varlıkları eskiye dayanmakla beraber, Irak'ın toplumsal ve siyasî hayatına dâhil olmaya başlamaları Abbâsîler döneminde gerçekleşmiştir. Abbasîlerin aktif devlet adamlarından Abdullah b. Ziyad, Horasan valiliği görevini yürütürken İran ve Orta Asya'daki Türk kabilelerini tanıma fırsatı bulmuştur. Türklerin okçuluk başta olmak üzere pek çok savaş sanatında mahir olduklarının farkına varan Abdullah b. Ziyad, Abbasî yönetimine askeri alanda yardımcı olmaları için seçtiği özel birliklerini mütemadiyen Irak'a göndermeye başlamıştır.² Onun bu girişimiyle Irak'a yerleşmeye başlayan Türkmen aileler,³ Basra, Musul, Kerkük ve Erbil bölgelerinde yaşayan Türkmen aşiretlerinin ilk nüvelerini oluşturmuşlardır. Bağdat ve güneyindeki şehirlerde yaşayan Türkmenler baskın Arap kültüründen etkilenip Araplaşırken, Irak'ın kuzeyine yerleşen büyük toplulukların bir kısmı Kürtleşmiştir. Kerkük'te Bayatlar, Ali Saray bölgesinde Tataranlar, Diyala bölgesinde Karaulus ve Baclan aşiretleri, Irak'taki başlıca Türkmen aşiretleridir.⁴ Sonraki dönemlerde çoğunluğu Şii Türklerden oluşan bazı topluluklar Irak'ın farklı şehirlerinde iskân edilmiştir. Safevîler döneminde Şah İsmail'in iktidarda olduğu yıllarda Azerbaycan'da yaşayan Meraga Türklerinin bir kısmı Irak'ta iskân edilirken, Nadir Şah döneminde

¹ *Tarihi Gelişim İçinde Irak'ta Türk Varlığı* (1996). Haz. Suphi Saatçi, Ed. Tülay Turan (İstanbul: Tarihi Araştırmalar ve Dokümantasyon Merkezleri Kurma ve Geliştirme Vakfı Yayınları, 1996), 32.

² Şakir Sâbir ez-Zâbit, *Mücezu târihi't-Türkman fi'l-Irak*. Takd. Mustafa Cevad (Kerkük: Mahzen Fikri, ts), 1: 35-38.

³ Mâhir Nâkip, *Kerkük'ün Kimliği* (Ankara: Bilgi Yayınevi, 2007), 69-79.

⁴ Abbas Azzâvî, *Aşâirul-Irak* (Beyrut: Mektebetü'l-Hadârât, ts), 1/2: 319-321; Mîr Basrî, *A'lâmu't-Turkman ve'l-edebu't-Türki fi'l-Iraki'l-hadis* (Londra: Mektebetü'l-Varrâk, 1997), 20.

Irak üzerinde hâkimiyetin pekiştirilmesi amacıyla çok sayıda Azerî Türkü Irak'a yerleştirilmiştir.⁵

Kürtlerin Irak'taki varlıkları ise Araplarınki kadar eskiye dayanmaktadır. İslâm'ın ilk döneminden itibaren Kürtlerin Irak'ın temel unsurlarından biri olduğunu ifade eden Iraklı tarihçi Abbas Azzâvî, Arap ve Kürt kabilelerinden oluşan toplumun, birbirinin tamamlayıcısı olarak hep dayanışma içinde bulduklarından bahseder. Ayrıca Azzâvî, Irak'taki Kürtleri Kurmanç, Lûr, Kelhûr ve Goran olarak kategorize ettikten sonra büyük çoğunluğu Kuzey Irak'ta yerleşik olan çok sayıda Kürt kabilesini isimleriyle zikreder.⁶

Irak'ta adından bahsedilmesi gereken Kürt kabilelerinin başında Câf kabilesi gelmektedir. Irak'ın kuzeydoğu sınırıyla İran'ın kuzeybatısında yer alan şehirlerde meskûn olan kabile mensuplarından Irak'ta yaşayanlara Câf-ı Muradî, İran'da yaşayanlara ise Câf-ı Cuvanrûdî adı verilmiştir.⁷ Câf kabilesinin dışında Süleymaniye bölgesinde Hemavend, Gelâliyye, Keşkî, Havraman ve Peşder kabileleri, Erbil bölgesinde Bilbas, Gerdî, Âkû, Hoşnav, Herkî, Surçî, Hervetî, Bâlek, Köysancak bölgesinde Kerd, Haylaniye, Dizeyî, Zerârî ve Miranbegî aşiretleri, Kerkük'te Sâleyî, Şeyhbizinî, Şuvan, Cebârî, Dâvûdî, Kifri bölgesinde Delo, Zend, Zengene Pâlânî aşiretleri, Di-vaniye şehrinde Kürd kabilesi, İmadiye bölgesinde Zibar, Barzan, Mizûrî, Mîrân kabileleri ile Musul'da Kelhûr, Lek, Zerzâ ve Şikâkî kabileleri ile çok sayıda Yezidî Kürt aşiretleri bulunmaktadır.⁸

Irak'taki Türkmenler ve Kürtler arasında hâkim olan kültür Sünnîliktir. Bununla beraber her iki topluma mensup Bektâşîlerin sayısı da az değildir.

1. BEKTÂŞÎ GELENEĞİ

Bektâşîlik, Kalenderiyye içinde ortaya çıkan ve Hacı Bektâş-ı Veli'nin (ö. 670/1271) fikir ve uygulamalarıyla şekillenen bir tarikattır. Bektâşîliğin XIII. Yüzyılda Anadolu'nun dinî, siyasî ve toplumsal yapısını etkileyen

⁵ Sinan Marufoğlu, *Osmanlı Döneminde Kuzey Irak* (İstanbul: Eren Yayıncılık, 1998), 57.

⁶ Azzâvî, *Aşâiru'l-Irak*, 1/2: 223, 230, 233.

⁷ Azzâvî, *Aşâiru'l-Irak*, 1/2: 244.

⁸ Azzâvî, *Aşâiru'l-Irak*, 1/2: 263-339; Mahmud Şükrî el-Âlûsî, *Abbâru Bağdat vemâ câverehâ mine'l-bilâd* (Bağdat: ed-Dâru'l-Arabiyya Li'l-Mevsû'ât, ts), 381.

Babaî isyan hareketiyle ilişkisi ile bu hareketin Bektâşîyye tarikatının felsefesi, usul ve uygulamaları üzerindeki etkisi pek çok araştırmacı tarafından dile getirilmektedir.⁹ Diğer taraftan konuya daha farklı bir çerçeveden bakarak Bektâşîlik olarak zikredilen yeni tasavvufî konseptin, bir taraftan Bağdat'ın Kürt asıllı saygın sûfîlerinden Tâcü'l-ârifin Ebü'l-Vefâ el-Bağdâdî'ye (ö. 501/1107) dayanan Vefâiyye, diğer taraftan Türkistan'ın Piri olarak nitelenen Ahmed Yesevî'ye (ö. 562/1167) dayanan Yeseviyye tarikatının Anadolu'daki Kalenderî-Haydarî zümreleriyle iletişiminden doğan bir hareket olduğu da söylenebilir. Bektâşîliğin günümüze kadar çok da farklı olmayan formlarıyla Irak, Anadolu, Suriye ve İran'da yerleşik Türkmen ve Kürt aşiretleri arasında varlığını sürdürmesi de,¹⁰ bu bakış açısının dikkate alınması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Anadolu'da Balım Sultan'la (ö. 922/1516) başlayan dönem ise tarikatın Kalenderî-Haydarî yapısından daha çok Bektâşîlik olarak ifade edilen günümüzdeki formuna büründüğü süreçtir. Balım Sultan'ın Bektâşîyye geleneğinin *Pîr-i Sânisî* olarak nitelenmesi de tarikatın yapısının şekillenmesine yaptığı öncülükten dolayıdır.

Tarikatın temelde Kalenderîlik üzerine bina edilen yapısı sebebiyle İslâm'ın itikad ve ibadet esaslarına karşı kayıtsız bir tutum sergilediği belirtilir. Ayrıca tarikatın sahip olduğu dinî-tasavvufî referanslar ile uygulamalara İslâmî bir çehre kazandırmak için dört kapı kırk makam gibi bazı tasavvufî kavramların geliştirildiğinden bahsedilir.¹¹ Bu hususta daha sert bir söylemle Bektâşî geleneğini İslâm Protestanlığı olarak niteleyenler de

⁹ Ahmet Yaşar Ocak, "Bektâşîlik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992), 5: 373; M. Fuad Köprülü, *Anadolu'da İslamiyet* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2005), 73-74; İsmet Zeki Eyüboğlu, *Bütün Yönleriyle Bektâşîlik* (İstanbul: Derin Yayınları, 2010), 88-89; Ahmet Taşğın, *Klasik Kaynaklarda Heterodoks Dervişler* (İstanbul: Dün Bugün Yarı Yayınları, 2012), 23-34; Ocak, *Babaîler İsyamı* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2009), 215-218.

¹⁰ Bu konuda daha fazla bilgi için bk. İbrahim Dâkûkî, *el-Aleviyyûn*, Takd. Felekeddin Kâkeyî (Erbil: Matbaatu Hacı Haşim, 2009), 243-258; Martin van Bruinessen, *Kürtlük, Türklük, Alevilik*, Çev. Hakan Yurdakul (İstanbul: İletişim Yayınları, 2011), 167; Abdulcebbar Kavak, *Osmanlı Döneminde Kuzey Irak'ta Tasavvuf 17. Yüzyıl* (Ankara: İlâhiyât Yayınları, 2016), 175, 206.

¹¹ Ocak, "Bektâşîlik", 5: 374-375.

bulunmaktadır.¹² Fakat Bektaşî geleneğinin tarihi süreç içindeki dinî ve toplumsal durumu göz önüne alındığında, bu nitelemenin abartılı olduğunu söylemek gerekir. Diğer taraftan Bektâşîliğin İslâm toplumunda günümüze kadar bir şekilde varlığını sürdüren bütün tasavvufî ekollerin özelliklerini içerdiği ve bu yönüyle aslında Doğu’da Afganistan’dan, Batıda Balkanlara kadar geniş bir alanda hissedildiği ifade ederek tarikatı, İslâm dünyasındaki yaygın tasavvufî yapıya yaklaştıranlar da olmuştur.¹³

Bektâşîliği diğer dinî-tasavvufî yapılardan ayıran başlıca özellikleri itikad, ibadet ve uygulama alanlarında kendini göstermektedir. Bektâşîler Allah’a ve Resûlüne iman ederler. Hz. Ali’ye sahabenin geri kalanından farklı ve özel bir konum atfetmekte ve onu daha kudsî bir mertebede telakki etmektedirler. Dinin ahkâmı ve ibadetleri hususunda genellikle kayıtsız bir tutum içine girerken, Türk dinleriyle Şamanizm, Budizm ve İran dinlerinin bakiyelerine dayanan birtakım âyin ve erkân geliştirmişlerdir.¹⁴ Dört kapı-kırk makam Bektâşîliğin temel erkânı arasında yer almaktadır. İkrar ayiniyle tarikata girenler için saz eşliğinde nefes adı verilen ilahiler söylenmektedir.

Bektâşîlikte, merkezi tekke olarak Hacı Bektâş Zâviyesi kabul edilmiş ve bu zâviyenin postnişinine “Dedebaba” adı verilmiştir. Derviş yerine can terimi, mürid yerine de genel olarak talib kelimesi tercih edilmiştir.¹⁵ Törenlerde deyiş, nefes, mersiye, mi’râciye, nevrûziye ve düvaz imam gibi manzum türlerin bestelenmiş şekilleri okunarak tören sonunda semah yapılmaktadır.¹⁶

Hülâsa Bektâşîlikte *zikrin* yerini *nefes* alırken, hatme, devran ve sema’nın yerine cem ayini ikâme edilmiştir. Sünnî tasavvuf geleneğinde tarikatın başındaki şahsiyet için kullanılan şeyh yahut mürşid kelimeleri yerine Bektâşîlikte Pîr, Dede veya Baba kullanılmıştır. Tasavvufun kurum-sallaşmasından sonra İslâm toplumunda neredeyse medreselerle yarışır hale gelen tekke ve zâviyeler tasavvufî eğitim merkezlerinin ismi olarak ilmî ve

¹² ed-Dâkûki, *el-Aleviyyûn*, 267.

¹³ ed-Dâkûki, *el-Aleviyyûn*, 257.

¹⁴ Ocak, “Bektâşîlik”, 5: 375)

¹⁵ Ocak, “Bektâşîlik”, 5: 376)

¹⁶ Nuri Özcan, “Bektaşî Musikisi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992), 5: 371.

tasavvufî çevrelerde kullanılagelmiştir. Bektâşîler söz konusu olduğunda daha çok “ocak” olarak ifade edilen gruplar, tarikatın adap ve erkânını tekke, zâviye ve dergâhlarda icra etmişlerdir.¹⁷ Bu durum Cumhuriyet döneminde tekke ve zâviyelerin kapatılmasına kadar devam etmiştir. Alevî çevrelerin kırsal alanları terk ederek büyük şehirlerde yaşamaya başlamalarıyla beraber âdâb ve erkânın icra mekânı olarak Cem Evleri öne çıkmaya başlamıştır.¹⁸

2. İRAK'TA BEKTÂŞÎ GELENEĞİNİN ORTAYA ÇIKIŞ SÜRECİ VE YAYILDIĞI BÖLGELER

Irak, Hz. Ali ve Alevîlik açısından oldukça anlamlı bir coğrafyadır. Burası Hz. Ali ve Alevîlikle bağlantılı siyasî-itikadî düşünce ve mezheplerin merci' ve ilk başlangıç noktasını oluşturmuştur. Bu nedenle tasavvufun kurumsallaşmasından sonra ortaya çıkan ve Alevîliğin Anadolu yorumu olarak da ifade edilen Bektâşîlik¹⁹ açısından da Irak özel bir yere sahiptir.

2.1. Irak'ta Bektâşî Geleneğinin Ortaya Çıkış Süreci

Irak'ta Bektâşîlerin toplumsal zeminde kendilerine bir konum elde etmelerinin uzun bir süreç aldığını belirtmek gerekir. Fakat Abbasiler döneminde Horasan Valisi Abdullah b. Ziyad vasıtasıyla Irak'a yerleştirilen Türkmenlerin, bu sürecin başlangıcını oluşturdukları söylenebilir. Moğolların bölgeyi istila ettikleri XIII. Yüzyıldan itibaren Bektâşî geleneği, Türkmen ve Kürt aşiretleri arasında etkinliğini daha da arttırmaya başlamıştır. Irak-ı Acem olarak nitelenen bölgede İslâm öncesinden gelen dinî-toplumsal miras ile İslâm sonrası oluşan dinî-mezhebî düşünce ve ekollerin yoğunluğunun, bu bölgenin Osmanlı egemenliğine geçmesinden sonra Bektâşî kültürü için uygun bir zemin hazırladığı söylenebilir.

Osmanlı Devleti'nin Irak'ta egemenliğini pekiştirdiği XVI. Yüzyılda ise bu gayr-i sünî (heterodoks) gelenek; Bağdat, Kerbela, Necef, Musul, Kerkük, Erbil ve Şehrezor (Süleymaniye) bölgelerinde dinî ve demografik

¹⁷ Cenksu Üçer, “Cemevi: Âdâb ve Erkânın İcrâ Edildiği Mekân”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 88 (2018), 71.

¹⁸ Rençber, *Alevilikte Cem ve Cem Evleri*, 33-34; Üçer, “Cemevi”, 73-76.

¹⁹ Fevzi Rençber, *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevilikte Cem ve Cem Evleri*, Ed. İbrahim Baz (Mardin: Şırnak Üniversitesi Yayınları, 2018), 1.

yapı içinde belirgin hale gelmiştir. Özellikle Orta ve kuzey Irak'ta kendilerine uygun bir yaşam alanı oluşturan Bektâşîler, Bağdat, Kerbela ve Nefef gibi Türkmen nüfusunun az olduğu şehirlerde Bektâşî tekkeleri etrafında kümelenmişlerdir. Aşiret yapılanmalarının daha yoğun olduğu Musul ve Şehrezor vilayetlerinde ise daha çok Türkmen ve Kürt aşiretleri arasında uygun bir kültürel formatta kendilerini ifade etmeyi başarmışlardır.

Iraklı tarihçi Abbas Azzâvî, Irak'taki heterodoks dinî-tasavvufi yapılanmalardan Ali İlahiler, Kâkailer, Kızılbaşlar ve Babailer, Bektâşî toplumu na en yakın oluşumlar olarak görmektedir.²⁰ Bu topluluklardan özellikle Kâkailerin Bektâşî geleneğine yakınlıkları dikkat çekmektedir.

Burada yeri gelmişken bir hususa dikkat çekmek istiyoruz. O da, çoğunlukla Sünnî olan Irak'ın kuzeyindeki bölge halkının diğer bölgelerine nazaran Bektâşîlere karşı daha müsamahakâr bir tutum içine girmeleridir. Bunun başlıca sebebi, Irak'ın bu bölgesinin asırlarca farklı kültür mensuplarıyla geliştirdikleri birlikte yaşama kültürünün sağladığı hoşgörü anlayışıdır.

2.2. Irak'ta Bektâşî Geleneğinin Yayıldığı Şehirler ve Başlıca Tekkeleri

Bektâşî geleneği Bağdat başta olmak üzere Orta Irak ile Kuzey Irak'ta yer alan şehirlerde Türkmenler ve Kürtler arasında yayılmıştır. Irak'ta bilinen en eski Bektâşî tekkesi Kerbela'da bulunan Dedeler Tekkesidir. Tekkenin idaresini Dedeler ailesi olarak bilinen Bektâşî şeyh ailesi yürütmüştür. Kuruluşu Osmanlı Devleti'nin Irak'ı fethinden öncesine dayanan bu tekkenin en çok tanınan şeyhleri arasında Cihan Dede ve Hüseyin Dede (ö. 1948) yer almaktadır. Dedeler Tekkesinde Bektâşî şeyhlerinin faaliyetleri 1914'e kadar devam etmiştir. Türkiye'de Tekke ve Zâviyelerin kapatılmasına dair kanunun çıkarılmasından sonra Kerbela şehrindeki bu tekkede yürütülen faaliyetler kesintiye uğramıştır.²¹

Irak'taki diğer bir Bektâşî tekkesi Nefef şehrinde bulunmaktadır. Nefef'teki bu tekkenin ne zaman ve kim tarafından kurulduğu kesin bilinmemekle beraber, Kerbela şehrindeki Dedeler Tekkesi kadar eski olduğu belirtilir. Nefef Bektâşî Tekkesinde postnişin olan Hacı Seyyid Ahmed

²⁰ Abbas Azzâvî, *Târîhu'l-Irak beyne ibtilâleyn* (Bağdat: Matbaatu Emîr, 1954), 4: 155.

²¹ Azzâvî, *Târîhu'l-Irak*, 4: 152-153.

Vîrânî Sultan, bilinen en meşhur şeyhidir. Bu şahıs Irak'taki hem Hurûfler hem de Bektâşî ve Kâkâî çevrelerince saygı duyulan muhterem bir sûfidir. Halk arasında göğe yükseldiğine ve orada aslana dönüştüğüne inanılır. Seyyid Ahmed Vîrânî'ye ait olduğu ifade edilen sarık, Necef Bektâşî Tekkesinde muhafaza edilmekte olup pek çok Bektâşî mensubu tarafından ziyaret edilmektedir.²²

Kerbela ve Necef, Bektâşî tekkelerinin ilk kurulduğu şehirler olmakla beraber, Yeniçeri ocağından dolayı Bektâşîlik Bağdat şehrinde daha ciddi ilgi ve destek görmüştür. Bağdat'ta iki Bektâşî tekkesinden bahsedilir. Bunlardan biri şehrin batı yakasında Kerh semtindeki Cuayfir mahallesinde bulunan Bektâşî tekkesidir. Bu tekkeye Hızır İlyas Tekkesi de denmiştir. Abbasî halifesi Nasır lidinillah'ın rıbat olarak kurduğu bu tekke, Osmanlı Devleti'nin Bağdat'ı fethinden sonra Bektâşî tekkesine dönüştürülmüştür. İkinci Mahmud tarafından Yeniçeri ocaklarının lağvedilmesi ve Bektâşî tekkelerinin kapatılmasının ardından, Bağdat'ta görevli son Kölemen valisi Davut Paşa tarafından bu tekkenin faaliyetleri durdurulmuş ve idaresi Seyyid Taha Hudeysi'nin uhdesine verilmiştir.²³

Bağdat'ta Bektâşî kültürünün yaşatıldığı bir diğer tekke ise Baba Gurgur Tekkesi'dir. Aslen Kerküklü olan Baba Gurgur'un mezarının da bulunduğu bu tekke, zamanla yıkılmış ve yerine bir cami inşa edilmiştir.²⁴ Bu iki tekkenin dışında Bağdat'ta on beşinci yüzyılda inşa edilen ve Abdullah Muğaviri Tekkesi olarak bilinen bir Bektâşî tekkesinden daha bahsedilir.²⁵ Fakat bu tekke hakkındaki bilgimiz oldukça sınırlıdır. Diğer taraftan 1726 yılında Bağdat'ı ziyaret eden Halvetî şeyhi Mustafa Sıddıkî ed-Dimaşkî (ö. 1748), Derviş Hızır adında bir Bektâşî şeyhinden bahsetmekle beraber,²⁶ bu şeyhin faaliyet yürüttüğü tekke hakkında bilgi vermemiştir.

Kerkük şehri Türkmenler arasında Bektâşî kültürünün en etkili oldu-

²² Azzâvî, *Târihu'l-Irak*, 4: 153.

²³ Azzâvî, *Târihu'l-Irak*, 4: 153-154; Ali el-Verdi, *Lemehât ictimâ'iyye min târihi'l-Iraki'l-hadis* (Bağdat: Matbaatu'l-İrşâd, 1971), 1: 265-266.

²⁴ Azzâvî, *Târihu'l-Irak*, 4: 154; Hamid Muhammed Hasan ed-Derrâcî, *er-Rubut ve't-tekâya'l-Bağdadîyye fi'l-abdî'l-Osmâni* (Bağdat: Dâru's-Şu'ûni's-Sakâfiyyi'l-'Amme, 2001), 243.

²⁵ ed-Derrâcî, *er-Rubut ve't-tekâya*, 123.

²⁶ Mustafa Sıddıkî, *er-Rihletü'l-Irakîyye*, Thk. Miad Şerefüddin Geylânî (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2012), 58.

ğu yerlerden biridir. Kerkük merkezi ile bazı ilçelerinde kurulan tekkeler, Bektâşî geleneğinin uzun yıllar Türkmen aşiretleri arasında yaşatılmasında önemli rol üstlenmişlerdir. Bunlar Kerkük merkezde Merdan Ali Tekkesi ile Dakuk ilçesinde Dede Cafer Tekkesi ve Dede Cafer Tekkesine bağlı olarak açılan Derviş Abbas Tekkesi, Aşağı Tekke ve Hünkâr Tekkesi'dir.²⁷ Tuzhurmatu'da faaliyet yürüten Dede Gaib, Baba Gulam, Seyyid Ali Seyyid Kalender, Seyyid Haydar ve Seyyid İbrahim tekkeleri de Bektâşî tekkeleridir.²⁸ Kerkük, Dakuk, Tuzhurmatu, Kifri ve Karatepeyi içine alan bölgede yaşayan ve yirmi dört Oğuz boyundan bir olarak kabul edilen Bayat aşireti arasında da hatırı sayılır bir Bektâşî nüfusu bulunmaktadır.²⁹ Kerkük'teki Kürt aşiretlerinden Zengene aşireti Sünnî bir yapıya sahip olmakla beraber kullandıkları bazı isimler Bektâşîliği çağrıştırmaktadır. Yine Kürt aşiretlerinden Kelhorların içinde de Şiiler ve Aleviler yaşamaktadır.³⁰

Irak'taki varlıkları on dördüncü yüzyıla kadar uzanan Sarelular da Türkmen asıllı bir Bektâşî topluluğudur. Zap, Şehrezor ve Bağdat arasındaki bölgede dağınık olarak yaşayan Sarelu topluluğuna ait köyler, Kerkük ve Musul'da yoğunlaşmaktadır.³¹

Irak'ın kuzeyinde Türkmen ve Kürt aşiretleri arasında Bektâşî geleneğini yaşatan topluluklarından biri Şebeklerdir. Bu Bektâşî topluluğu, Musul bölgesinde yaşamaktadır. Şebeklerin Arapça, Kürtçe ve Türkçe dillerinden oluşan karma bir dil yapısına sahip olmaları ilk anda bu topluluğun aidiyetinin tespiti hususunda durumu zorlaştıran bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Fakat Şebek toplumunun kutsal yazılı kaynağı olan Buyruk'un Türkçe oluşu, diğer yandan bazı köylerde Türkçenin yoğun olarak kullanılması, bizi Şebeklerin Türkmen topluluklarından biri olduğu ve zamanla bölgenin demografik yapısından dolayı Araplaştıkları yahut Kürtleştikleri sonucuna götürmektedir. Şebek toplumu Türkçenin dışında Arapça ve Kürtçeyi yoğun olarak kullansalar da özde Türkçe konuşan ve Bektâşî kültürünü en canlı

²⁷ Azzâvî, *Târibul-İrak*, 4: 154; Necdet Yaşar Bayatlı, "Kerkük Dakuk'ta Bir Bektaşî Tekkesi: Dede Cafer Tekkesi ve Ritüelleri", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Dergisi*, 47 (2008): 143.

²⁸ Bayatlı, "Kerkük Dakuk'ta Bir Bektaşî Tekkesi", 140.

²⁹ Hamza Aksüt, *Aleviler* (Ankara: Yurt Kitap-Yayın, 2009), 347.

³⁰ Aksüt, *Aleviler*, 359-360.

³¹ Aksüt, *Aleviler*, 341.

bir şekilde günümüze kadar devam ettirebilen bir Türkmen topluluğudur. Yerleşim alanları olan Musul bölgesi çok kültürlü yapısıyla Şebeklerin sahip oldukları kültürü yaşamalarında uygun bir inanç iklimi sağlamıştır.

Iraklı tarihçi Abbas Azzâvî, Şebeklerin yarım asır öncesine kadar Bektâşî geleneğine sahip bir topluluk oldukları ve Çelebi Konya adındaki Bektâşî şeyhine müntesip olduklarından bahseder.³² Musul'un kuzeyine düşen çok sayıda köyde meskûn olan -Bektâşî geleneğine sahip topluluklardan biridir.³³

Süleymaniye'nin Havraman bölgesinden Musul'un güneyine kadar uzanan hatta yaşayan Kâkâiler de çoğunlukla Kürt aşiretleri arasında Bektâşî geleneğine çok yakın bir dinî-tasavvufî kültürü devam ettiren bir topluluktur.³⁴ Bu topluluk Hacı Bektâş-ı Veli dâhil pek çok isim, sembol ve ritüelde Bektâşî geleneğiyle benzeşmektedir.

3. IRAK'TA BEKTÂŞÎ GELENEĞİNİN BAŞLICA TEMSİLCİLERİ

Irak'ta Türkmen ve Kürt aşiretleri arasında Bektâşî kültürünü yaşatan çok sayıda kişiden bahsedilebilir. Bunlardan bazıları doğrudan Bektâşî geleneğini devam ettiren Bektâşî şeyhleridir. Diğer bir kısmı ise mensup oldukları dinî-tasavvufî yapının Bektâşîlikle ortak yanları sebebiyle dolaylı olarak bu geleneğe mensup olanlardır. Bu meyanda Sultan Sahak, Fuzûlî, Baba Gurgur, Şeyh Hasan Berzencî, Dede Cafer ve Hicrî Dede kendilerinden bahsedilmesi gereken başlıca Bektâşî simalarıdır.

3.1. Sultan Sahak

Sultan Sahak, Irak'ın Şehrezor bölgesinin saygın ve nüfuzlu sûfî ailelerinden Berzencilere mensuptur. Asıl adı Seyyid İshak b. Seyyid İsa Berzencîdir. Yaşadığı bölgede Sultan Sahak adıyla tanınmıştır. İran'ın Kübreviyye tarikatı şeyhlerinden Emîr-i Kebîr ünvanlı Seyyid Ali Hemedanî'nin (ö. 786/1384) torunudur. Sultan Sahak 730/1330 yılında Şehrezor'a bağlı Berzence köyünde doğmuştur. Medrese tahsiline Berzence köyünde babası

³² Basrî, *A'lâmu't-Turkman*, 21.

³³ Aksüt, *Aleviler*, 343.

³⁴ Aksüt, *Aleviler*, 343.

Seyyid İsa'nın yanında başlamış daha sonra Bağdat'a giderek tahsiline Nizamiye Medresesinde devam etmiştir.³⁵

Bağdat'ta ilim tahsilinden sonra Şehrezor'a geri dönmüş ve Berzence köyünde yaşamaya devam etmiştir. Babası Seyyid İsa Berzencî'nin vefatından sonra Berzence köyünden ayrılarak İran sınırına yakın Havraman bölgesine yerleşmiştir. Sultan Sahak'ın kısaca Sâdât-ı Berzence olarak bilinen Bezencî ailesine mensubiyeti, Havraman halkının ona son derece ihtiram göstermesine sebep olmuştur. Sultan Sahak'ın kendine yurt olarak seçtiği Havraman bölgesi, Irak'ta çoğunlukla Ehl-i Hak olarak isimlendirilen Yaresan inancı mensuplarının meskûn oldukları bir yerdir. XIV. yüzyılda Irak ve İran'da birbirinden kopuk olarak yaşayan ve birliktelikleri bulunmayan Ehl-i Hak mensupları Sultan Sahak'ın etrafında toplanarak yeniden toparlanma imkânı bulmuşlardır. Sünnî ve sûfi bir İslâmî geleneğe sahip aileden gelen Sultan Sahak, zamanla içinde yaşadığı bu gayr-i sünni toplumun doğal lideri konumuna yükselmiş ve bu liderlik kendisinden sonra aile efradı tarafından devam ettirilmiştir. Şair bir kişiliğe sahip olan Sultan Sahak, geride Kürtçe bir divan bırakmıştır.³⁶

Sultan Sahak'ın doğrudan Bektâşi kimliğinden yahut bu meyanda tekke postnişinliğinden bahsedilemez. Fakat Kâkâîliğin erkan ve usulleri ile kullandıkları literatür açısından Bektâşilikle ortaklaşan yönleri sebebiyle, Sultan Sahak'ı burada zikredilmesinin uygun olacağını düşündük. Sultan Sahak Havraman bölgesinde yürüttüğü faaliyetlerin ardından 799/1396 yılında vefat etmiştir.³⁷

3.2. Fuzûlî

Klasik Türk edebiyatının en büyük şairlerinden olan Fuzûlî'nin asıl adı Muhammed b. Süleyman'dır. Akkoyunlu Türkmenlerin Bayat boyundandır.³⁸ Yazdığı şiirlerinden onun Arapça Farsça ve Azerî Türkçesine hâkim bir

³⁵ Fakı Hüseyin Sağniç, *Diroka Wêjeya Kurdi* (Stenbol: Weşanên Enstîtuya Kurdi Ya Stenbolê, 1992), 146.

³⁶ Sağniç, *Diroka Wêjeya Kurdi*, 147-148.

³⁷ Sağniç, *Diroka Wêjeya Kurdi*, 146.

³⁸ Basrı, *A'lâmu't-Turkman*, 17; Abdülkadir Karahan, "Fuzûlî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996) 13: 240; Necmettin Hacıeminoğlu, *Fuzûlî* (İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, 2011), 11.

şair olduğu anlaşılmaktadır. Yazdığı şiirler Bektâşî çevrelerce çokça kullanılan Fuzûlî, Bektâşî edebiyatının yedi büyük şairinden biri kabul edilir.³⁹ Kanûnî Sultan Süleyman'ın Bağdat seferinde ona ve diğer bazı devlet ricaline yazdığı methiyelerle devletin üst düzey erkânına yakınlaşmıştır.

Âlemin vasfın Süleyman mülkü derlerse n'ola

Çun Süleyman'dan Süleyman'a kalıptır yâd-gâr mısralarıyla Kanunî Sultan Süleyman'ı methetmiştir.⁴⁰

Osmanlı ve Azerî edebiyatlarının ortak şairi olarak kabul edilen Fuzûlî'nin, Güney Kafkasya, Azerbaycan, İran, Irak ve Rusya'da yaşayan Türklerin manevî varlıklarının korunmasında şiirleriyle önemli rol oynadığı ifade edilir.⁴¹

Üç dilde yazdığı *Divan*'larının yanında, Hadîkatü's-süedâ, Leyla vü Mecnûn, Beng ü Bâde, Heft Câm, Enîsü'l-kalb adları eserleri yaygındır.⁴²

Fuzûlî 963/1555 yılında Irak'ta veba hastalığına yakalanmış ve vefat etmiştir.⁴³

3.3. Baba Gurgur

Baba Gurgur, Kerkük ve çevresinde Bektâşî kimliğini taşıyan şahsiyetlerden biridir. Ebu'n-Nûrânî künyesiyle tanıtılan Baba Gurgur hakkında bilinenler oldukça sınırlıdır. 900/1496 yılında Kerkük'te doğan Baba Gurgur'dan salih bir zat olarak bahsedilir. Gününün büyük bir kısmını Kur'an okuyarak geçiren Baba Gurgur, kerametlerinin Kerkük halkı arasında yayılmasından sonra orayı terk ederek Bağdat'a gitmiştir. Bağdat'ta Bektâşî tekkesinde ikamet etmeye başlayan Baba Gurgur 1011/1602 yılında vefat etmiş ve kaldığı tekkeye defnedilmiştir.⁴⁴

³⁹ Fuzûlî'nin Alevî-Bektâşî çevrelerde edindiği yaygın şöhrete rağmen mensup olduğu itikadî mezhep ve tarikat hususunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Onun Bektâşî şeyhi değil Şii İsnâaşeriyye'ye mensup olduğu vurgusu da oldukça güçlüdür. Bk. Karahan, "Fuzûlî", 13: 242.

⁴⁰ *Fuzulî Divanı*, Haz. Kenan Akyüz v.dğr. (Ankara: Akçağ Yayınları, 1997), 54.

⁴¹ Karahan, "Fuzûlî", 13: 240-244; Mehmet Temizkan, "Alevî-Bektâşî Şiirinde Osmanlı Devleti". *Türk Dünyası-İncelemeleri Dergisi*, (2000), 353; Hacıeminoğlu, *Fuzûlî*, 17.

⁴² Karahan, "Fuzûlî", 13: 244-245.

⁴³ Basrî, *A'lâmu't-Turkman*, 18.

⁴⁴ İmad Abdüsselam Raûf, *Dirâsât vesâikiyye fi tarihî'l-Kurdi'l-badis ve hadârâtihim* (Erbil: Matbaatu's-Sakâfe, 2008), 312.

3.4. Şeyh Hasan el-Berzencî

Kerkük Türkmenleri arasında saygın bir yeri bulunan Şeyh Hasan da, Berzencî seyyidlerindendir. Şeyh Hasan el-Berzencî'nin soyu Berzencî seyyidlerinden Şeyh Ali ed-Dulpemevî'ye dayanmaktadır. Şeyh Ali ed-Dulpemevî ise Süleymaniye şehrinin nüfuzlu Kâdirî şeyhlerinden Ma'rûf en-Nüdehî el-Berzencî'nin babasının amcasıdır.⁴⁵

Kerkük'te düzenli bir tekkesi bulunmayan Şeyh Hasan el-Berzencî, dönem dönem Kerkük'teki müritlerini ziyaret etmiş ve bir süre aralarında kaldıktan sonra tekrar asıl ikamet yerine geri dönmüştür. Türkmenlerin çok saygı gösterdikleri Şeyh Hasan el-Berzencî'nin kurucusu olduğu bu Bektâşî ekolü, Berzenciyye olarak adlandırılmıştır.⁴⁶ Daha çok Kerkük'ün Dakuk ilçesinde etkili olan bu ekol ile Kübreviyye tarikatının Irak'taki kollarından Hemedaniyyenin devamı olan Berzenciyye şubesi birbirine karıştırılmamalıdır.

3.5. Dede Cafer

Dede Cafer, Irak'ta on dokuzuncu yüzyılda adından bahsedilen en aktif Bektâşî şeyhlerinin başında yer almaktadır. Demirci aşiretine mensup olan ve Safar Ağa olarak da tanınan Dede Cafer, aynı aşiretten Dede Galib'in amcasının oğludur.⁴⁷ Dede Cafer'in faaliyet alanı olarak seçtiği Kerkük şehrinde Türkmenler arasında saygın bir yer edinmiştir. Bağdat'ın dışında Kuzey Irak'ın Erbil, Süleymaniye ve Kerkük şehirlerinde açıldığı belirtilen Bektâşî Tekkeleri⁴⁸ içinde, Dede Cafer Tekkesinin merkezi bir rol üstlendiği söylenebilir. Dede Cafer, yürüttüğü faaliyetler ve Kerkük'te elde ettiği saygın konumuyla Iraklı Bektâşî şeyhleri arasında adından en çok bahsedilenlerden biri olmuştur.

3.6. Hicrî Dede

Hicrî Dede'nin tam adı Mahmud Hicrî b. Molla Ali Efendi (ö. 1305/1888) b. Nazîrî Dede'dir (ö. 1285/1869). Hicrî Dede 1298/1882

⁴⁵ Komisyon *el-A'mâlul-kâmile liş-şeyh Marûf en-Nüdehi el-Berzencî* (Bağdat: Matbaatu'l-Âni, 1984) 1: 19; Kavak, *Osmanlı Döneminde Kuzey Irak'ta Tasavvuf*, 181.

⁴⁶ Muhammed Cemil Molla Ahmed er-Rojbeyânî, *Dakuk fi't-tarih* (Bağdat: Matbaatu Mecma'i'l-İlmiyyi'l-Irakî, 1983), 445-446.

⁴⁷ Bayatlı, "Kerkük Dakuk'ta Bir Bektâşî Tekkesi", 142.

⁴⁸ Derrâcî, *er-Rubut ve't-tekâya*, 224.

yılında Kerkük'te dünyaya gelmiştir.⁴⁹ Irak'ın gayr-i sünni dinî-tasavvufî topluluklarından Kâkâilere mensup olan ve onlar arasında çok saygın bir yer edinen⁵⁰ Hicrî Dede, kendisini Kerküklü olarak tanıtmaktadır.⁵¹ Hicri Dedeye ait şiirlerin genelde Kerkük ve çevresinde yaygın olarak dilden dile dolaşması da onun Kerküklü olduğu gerçeğini desteklemektedir.

Hicrî Dede Farsça ve Türkçe dillerinde yazdığı şiirlerle güçlü bir şair olduğunu ispatlamış mutasavvıf bir şahsiyettir.⁵² Mensup olduğu Kâkaiyye topluluğu her ne kadar Ehl-i Hak inancının Irak'taki temsilcileri olsalar da, Hicri Dede'nin Fazlullah Hurûfî, Nesîmî, Hacı Bektâş-ı Velî, Fuzûlî ve Rûhî gibi şairlerin fikir ve düşüncelerinden etkilenmiş⁵³ olması onu Bektâşî çizgisine yaklaştırmaktadır.

Deyr ü mescid sübhâ ve zünnarı tefrik eylemem

Bence hiç bigâne yok her milletin yoldaşiyim

Görmüşüm aks-ı kadehte tal'at-î cenâneyi

Bezmi-i vahdetiden kemer-best olmuşum Bektâşiyim

Hicrî Dede bu mısralarla kendisini Bektâşî çizgisinde görmektedir. Bununla beraber, onun Alevî-Bektâşî olduğu için değil belki Hacı Bektâş-ı Velî'ye olan sevgi ve saygısını dile getirmek amacıyla "Bektâşiyim" diye kendisini nitelediğini söyleyenler de vardır.⁵⁴

Hicri Dede 1952 yılında Kerkük'te vefat etmiştir.⁵⁵

SONUÇ

Pek çok kültür ve medeniye beşiklik yapan Irak, etnik, dinî ve mezhebi açıdan oldukça zengin bir toplumsal yapıya sahiptir. Irak'ta nüfusun üçte

⁴⁹ Abbas Azzâvî, *el-Kâkâiyye fi't-târîh* (Bağdat: Şeriketü't-Ticâre ve't-Tibâ'a'l-Mahdüde, 1949), 49; Karadağî, *Hüviyetu Kerkük*, 50.

⁵⁰ Basrî, *A'lâmu't-Turkman*, 34.

⁵¹ Muhammed Ali Karadağî, *Hüviyetu Kerkük es-Sakâfiyye ve'l-idâriyye* (Erbil: Dâru Ârâs, 2004), 103.

⁵² Karadağî, *Hüviyetu Kerkük*, 100.

⁵³ Azzâvî, *el-Kâkâiyye fi't-târîh*, 99.

⁵⁴ Necdet Yaşar Bayatlı, "Irak'ta Kakailik ve Bir Kakai Türkmen Şairi Hicri Dede", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (2010), 74.

⁵⁵ Bayatlı, "Irak'ta Kakailik", 73.

birini oluşturan Türkmenlerin ve Kürtlerin büyük çoğunluğu Müslüman ve Sünnî'dir. Bununla beraber Bektâşî kültürünün Türkmen ve Kürt aşiretleri arasında hatırı sayılır bir etkisi bulunmaktadır.

Bektâşîlik, Anadolu kadar yoğun olmasa da Irak toplumunda da kendisine uygun bir zemin bulmuştur. Bu heterodoks gelenek Bektâşîyye ve Berzenciyye tarikatlarıyla Türkmenler arasında saygın bir yer edinirken, Kürtler arasında Kâkaiyye ve Babaiyye tarikatlarıyla tanınmıştır.

Türkmen ve Kürt aşiretleri arasında yaşayan Şebek, Sarelu ve Kâkailer, Bektâşî geleneğini yaşatan topluluklardır. Irak genelinde Bektâşîlik daha çok Bağdat, Kerbela, Necef, Musul, Kerkük ve Süleymaniye şehirlerinde yayılmıştır. Irak'ta en çok tanınan Bektâşî simaları arasında Sultan Sahak, Fuzûlî, Baba Gurgur, Şeyh Hasan Berzencî, Dede Cafer ve Hicrî Dede yer almaktadır.

KAYNAKÇA

- Aksüt, Hamza. *Aleviler*. Ankara: Yurt Kitap-Yayın, 2009.
- Âlûsî, Mahmud Şükrî. *Abbâru Bağdat vemâ câverehâ mine'l-bilâd* Bağdat: ed-Dâru'l-Arabiyya Li'l-Mevsû'ât, ts.
- Azzâvî, Abbas. *Târîhu'l-Irak beyne ihtilâleyn* Bağdat: Matbaatu Emîr, 1954.
- Azzâvî, Abbas. *Aşâiru'l-Irak* Beyrut: Mektebetü'l-Hadârât, ts.
- Azzâvî, Abbas. *Kâkâiyye fi't-târih* Bağdat: Şeriketü't-Ticâre ve't-Tibâ'a'l-Mahdûde, 1949.
- Bayatlı, Necdet Yaşar. "Kerkük Dakuk'ta Bir Bektaşî Tekkesi: Dede Cafer Tekkesi ve Ritüelleri", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Dergisi* 47(2008): 137-155.
- Bayatlı, Necdet Yaşar. "Irak'ta Kakaîlik ve Bir Kakaî Türkmen Şairi Hicrî Dede", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 2010.
- Bruinessen, Martin van. *Kürtlük, Türklük, Alevilik*, Çev. Hakan Yurdakul İstanbul: İletişim Yayınları, 2011.
- Dâkükî, İbrahim. *el-Aleviyyûn*. Takd. Felekeddin Kâkeyî Erbil: Matbaatu Hacı Haşim, 2009.
- Derrâcî, Hamid Muhammed Hasan. *er-Rubut ve't-tekâya'l-Bağdadiyye fi'l-ahdi'l-Osmâni* Bağdat: Dâru's-Şu'ûni's-Sakâfiyyi'l-'Amme, 2001.
- Eyüboğlu, İsmet Zeki. *Bütün Yönleriyle Bektaşîlik* (İstanbul: Derin Yayınları, 2010 *Fuzuli Divanı*. Haz. Kenan Akyüz v.dğr. Ankara: Akçağ Yayınları, 1997.
- Hacieminoğlu, Necmettin. *Fuzûlî* İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, 2011.
- Karadağî, Muhammed Ali. *Hüviyetu Kerkük es-Sakâfiyye ve'l-idâriyye* Erbil: Dâru Ârâs, 2004.

- Karahan, Abdülkadir. "Fuzûlî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996.
- Kavak, Abdulcebbar. *Osmanlı Döneminde Kuzey Irak'ta Tasavvuf 17. Yüzyıl* Ankara: İlahiyât Yayınları, 2016.
- Komisyon. *el-A'mâlul-kâmile liş-şeyh Marûf en-Nüdehî el-Berzencî*. Bağdat: Matbaatu'l-Ânî, 1984.
- Köprülü, M. Fuad. *Anadolu'da İslamiyet* Ankara: Akçağ Yayınları, 2005.
- Marufoğlu, Sinan. *Osmanlı Döneminde Kuzey Irak* İstanbul: Eren Yayıncılık, 1998.
- Mîr Basrî. *A'lâmü't-Türkman ve'l-edebu't-Türki fi'l-İraki'l-hadis* Londra: Mektebetü'l-Varrâk, 1997.
- Nâkip, Mâhir. *Kerkük'ün Kimliği* Ankara: Bilgi Yayınevi, 2007.
- Ocak, Ahmet Yaşar. "Alevî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989.
- Ocak, Ahmet Yaşar. "Bektâşilik". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Babailer İsyanı* İstanbul: Dergâh Yayınları, 2009.
- Özcan, Nuri. "Bektaşî Musikisi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992.
- Raûf, İmad Abdüsselam. *Dirâsât vesâikiyye fi tarîhi'l-Kurdi'l-hadis ve hadârâtihim* Erbil: Matbaatu's-Sakâfe, 2008.
- Rençber, Fevzi. *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevilikte Cem ve Cem Evleri*, Ed. İbrahim Baz Mardin: Şırnak Üniversitesi Yayınları, 2018.
- Rojbeyânî, Muhammed Cemil Molla Ahmed. *Dâkûk fi't-târih* Bağdat: Matbaatu Mecma'i'l-İlmiyyi'l-İraki, 1983.
- Sağniç, Feqî Hüseyin. *Diroka Wêjeya Kurdi* Stenbol: Weşanên Enstîtiya Kurdi Ya Stenbolê, 1992.
- Sıddîkî, Mustafa. *er-Ribletü'l-İrakiyye*. Thk. Miad Şerefüddin Geylânî Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2012.
- Tarihi Gelişim İçinde Irakta Türk Varlığı*. Haz. Suphi Saatçi, Ed. Tülay Turan İstanbul: Tarihi Araştırmalar ve Dokümantasyon Merkezleri Kurma ve Geliştirme Vakfı Yayınları, 1996.
- Taşgın, Ahmet. *Klasik Kaynaklarda Heterodoks Dervişler* İstanbul: Dün Bugün Yayıncılık, 2012.
- Temizkan, Mehmet. "Alevî-Bektâşî Şiirinde Osmanlı Devleti". *Türk Dünyası-İncelemeleri Dergisi*. 2012.
- Üçer, Cenksu. "Cemevi: Âdâb ve Erkânın İcrâ Edildiği Mekân", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 88 (2018), 59-84.
- Verdî, Ali. *Lemebât ictimâiyye min târihi'l-İraki'l-hadis* Bağdat: Matbaatu'l-İrşâd, 1971.
- Zâbit, Şakir Sâbir. *Mücezu târihi't-Türkman fi'l-Irak*. Takd. Mustafa Cevad Mahzen Fikri, Kerkük, ts.